

J.P. Boendermaker

'Een hertgrondig gebed'

Weergave en beschrijving van een archiefstuk uit 1724.

Een interessant liturgisch archiefstuk -het stuk is in mijn bezit en in bruikleen gegeven aan het Rijksmuseum het Catharijneconvent- uit het begin van de 18e eeuw verschaft een goed inzicht in de intensieve wijze waarop men de voorbeden in de zondagse eredienst behartigde, althans in de kerk waar het stuk gesitueerd moet worden: de lutherse kerk aan het Spui in Amsterdam, of ook de Nieuwe 'Ronde' kerk aan het Singel, die toen ook al ruim vijftig jaar in gebruik was.

Beschrijving van het stuk

Het gaat hier om een voorgedrukte lijst met een uitgespaarde ruimte waarin getallen kunnen worden ingevuld. Dat is op het onderhavige exemplaar ook gebeurd, er is bovendien een aantal specifieke voorbeelden toegevoegd, alles in een zeer geschoold handschrift. Het papier is vrij grof, maar nog in goede staat.

Onderaan het stuk begint een reeks boekhoudkundige aantekeningen, die op de achterzijde wordt voortgezet.

Dat betekent dat het stuk na gebruik in de eredienst geen dienst meer deed en op een andere manier gebruikt kon worden. Het jaartal 1724 komt op de achterzijde voor. Hoe het stuk bewaard is gebleven, is niet duidelijk. Ik vond het niet in het archief, maar in de privé-nalatenschap van mijn voorganger Kooiman.

Functie en werkwijze

Wij weten, dat er een 'baksken' hing aan de deur van de kerk waarin men briefjes kon deponeren. Toch moeten er ook en vooral mondelinge verzoeken geweest zijn, velen konden immers niet schrijven (vaak wel lezen!), maar dat blijven vermoedens. De voorzanger kreeg de verzoeken uiteindelijk in beheer, vulde ze tijdens de dienst in op het voorgedrukt formulier (een eeuw later heette een dergelijk papier bij de hersteld-Lutheranen een 'ziekenbrief') en overhandigde het aan de voorganger. 1)

Cultureel beeld

De lijst geeft een interessant tijdsbeeld van een doorsnee amsterdamsche bevolking. Het verrast niet, dat de zeevaart en de lichamelijke noden de meeste aandacht krijgen. Bij dat laatste is wel opvallend dat ook psychische toestanden aandacht krijgen, hoewel bepaald niet duidelijk is, wat precies met 'aangevogten en in 't gemoed bestreden' bedoeld wordt. De terminologie is typisch religieus ('aangevogten' -een term die bij Luther een hoofdrol speelt!).

Dan is het volgende punt duidelijker: geheugenverlies.

Dat de zeeroverij in de Middellandse Zee nog steeds een rol speelde, blijkt uit de opname van 'gevangen in Turkije en Barbarye' (N-Afrika) als vast punt. De grote spreiding van de reisdoelen valt eveneens op, het ging bepaald niet alleen om de 'Oost', ook de 'West' en de oudere handelsgebieden deden mee. Elke reis heet 'gevaarlijk'. Er gaat ook iemand naar Guinea, had dat met de slavenhandel te maken? Dat geboren worden, ziek zijn en sterven vooraan staan verbaast niet, de wijze waarop is treffend: 'onder meesters (chirurgijns-)handen' staat tussen zware accidenten en 'op de dwaalweg gaande'!

Belang voor de aard van de liturgie

Het feit dat er een voorgedrukte lijst gebruikt werd, bewijst dat er een zeer vaste en consistente voorbedenpraktijk gegroeid was, inclusief dankzegging! Voor de kerkgangers -en hoe weinig weten we steeds weer van wat hen in de eredienst bezielde!- moet dat een uiterst belangrijk en concreet gebeuren geweest zijn. Ik tel niet minder dan 124 aanvragen voor voorbede en 13 dankzeggingen! In de voorgedrukte lijst wordt wel wat van bovenaf gestuurd -zou anders het overlijden van een kind zo consequent bij de dankzegging geplaatst zijn, als dankzegging voor het verlaten van dit 'jammerdal'?

Toch was de predikant in dit gedeelte van de dienst minder overheersend dan in andere delen van de liturgie, hier moest hij zich tot dienaar en spreekbuis van zijn gemeente maken, tenzij hij het door voorzanger of diaken liet zeggen, maar het laatste is nog minder waarschijnlijk dan het eerste.

Het is gevaarlijk aan dit gebeuren nog meer conclusies te verbinden; het is verleidelijk erop door te speculeren, maar daarvoor weten we toch te weinig. Het stuk is op zichzelf al fascinerend genoeg. Het zou van groot belang zijn, wanneer er meer van dit soort materiaal, ook uit de andere kerken in die tijd, naast gelegd zou kunnen worden. Evenhuis vermeldt, dat 'wie voorbede voor een zieke begeerde een briefje, een 'cedelken' met de naam van de desbetreffende aan de koster gaf, die het de predikant ter hand stelde'. 2)

Zijn er meer van zulke gegevens, ook uit de katholieke wereld van die dagen? Dit stuk is er in elk geval nog als een levendige, treffende momentopname uit een tijd die -voor velen ten onrechte- de 'gouden eeuw' heette te zijn.

1) H. Mostert in 'De Lutheranen in Amsterdam', Hilversum 1988, p.123.

2) R.E. Evenhuis, Ook dat was Amsterdam, De kerk der hervorming in de gouden eeuw, Amsterdam 1965, II, p.20.

Zusammenfassung

Weil das Papier später für andere Zwecke verwendet worden ist, ist uns zufälligerweise eine Fürbittenliste aus der lutherischen Kirche zu Amsterdam erhalten geblieben. Die Liste stammt aus dem Jahre 1724, war vorgedruckt und wurde, wahrscheinlich erst während des Gottesdienstes vom 'Vorsänger' anhand der ihm zur Hand gestellten oder in ein Kästchen gesteckten Briefchen ausgefüllt.

Die Liste ermöglicht einen Einblick in die Ängste und Nöte der Durchschnittsbevölkerung in dieser damals so reichen Stadt.

Wichtiger aber ist, dass wir in dieser Weise etwas von der so oft im Dunkeln bleibenden Erfahrung der Kirchgänger zu spüren bekommen, die an eben dieser Stelle, wenn auch indirekt, aktiv beteiligt waren, in der Fürbitte wie in der Danksagung.

Een hertgrondig Gebed word begeert te doen

- 1. Brevet*
- 2. *Personen* } in Woods-nooden leggende.
 - Kind
 - 3. *Personen* } Sick en Krank leggende.
 - Kind
 - Wouto in Warens-nooderzunde.
 - 9. *Wouten* op 't uytterste Groot gaande.
 - 5. *Personen* die Wangebogten en in 't Gemord bestreeden word
- Door*
- 1. — in haare Memorie geslagen.
 - 4. — met zwaare Accidenten bezocht.
 - 2. — onder Meesters handen.
 - 2. — op den Dwaal-weg gaande.
 - 2. — in Turkpen en Barbarpen gebangen.
 - 3. *Bedroefde* Hupsgezinn *Bedroefde* *W. d. v. d. W.*
 - 14. *Saaken* Gode hekent.
 - 3. *Schippers* met ~~W.~~ Volk op gebaarlyke Keyse.
 - 69. *Personen* op gebaarlyke Keyse / naar Oest. en West-Indien / naar de Straat / Cadix / Smirna / &c.

1. Schip-na Curaffou, 1. Schip^a 1. persoon na Guinea, 1. Schip
1. Jongman in Drentsem, en 1. Smirna hun ophoudende.

Een Dankzegging te doen

- Door*
- 2. *Wouten* uyt kinds nooden verlost.
 - 3. *Kraambouten* hier tegenwoordig.
 - 1. *Person* uyt groote Krankhepd verlost. *Ge-tegenwoordig*
 - 3. *Hupsgezinn* hebbende zonderlinge weldaad van God ontfangen
 - Schipper* met zyn Volk t'hups gekonien.
 - Person* van een gebaarlyke Keyse t'hups gekomen.
 - Person* } die God uyt bize bedroefde Waereld heeft
 - Kind* } t'hups ghaalt.

1. Stuurman van Lissabon in Tessel, behouden.
Gearriveerd.

De helft van de 100te jaren / 35-17.
De helft van de 8de = 100 / 41-10.8.